Ρομαντικές και αντιθετικιστικές απηχήσεις στο ποιητικό έργο της Σαπφούς Λεοντιάδος: «Ο ποιητής και το δάσος ή η τέχνη και η φύσις»

Λουίζα Χριστοδουλίδου*

Ο ευρωπαϊκός ρομαντισμός, όπως είναι γνωστό, επαναπροσδιόρισε τη σχέση *Τέχνης – Φύσης*. Παράλληλα, η νέα ρομαντική αντίληψη αναγνωρίζει την ένθεη φύση του ποιητή. Είναι κι αυτός ένας δημιουργός, όπως ο Θεός, ένας poeta vates (ποιητής-προφήτης), σύμφωνα με την αρχαιοελληνική και λατινική του καταγωγή, αλλά και ένας ποιητής-οραματιστής (ποιητής-«αλαφροΐσκιωτος»), με δυνατότητα πλέον να δημιουργεί, όχι ακολουθώντας τις συμβατικές νόρμες της αισθητής πραγματικότητας αλλά ενεργοποιώντας την έμπνευση και το ποιητικό του δαιμόνιο, όπως τα υιοθέτησαν, μεταξύ άλλων, οι Hölderlin, Hugo, Novalis, G. de Nerval, Shelley. Η ποιητική έκφραση ανανεώνεται, καθώς επιχειρείται ένα καινούριο άνοιγμα στην αισθητική, με έμφαση στην απελευθέρωση της δημιουργικής φαντασίας και του εγώ, με αποτύπωση του προσωπικού αισθήματος.

Θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τις ρομαντικές, αλλά και τις αντιθετικιστικές (ιδίως «αντιεπιστημονικές» και αντιδαρβινικές) απηχήσεις στο έργο της «καλλικελάδου τής Ιωνίας αηδόνος»[1] Σαπφούς Λεοντιάδος (Κωνσταντινούπολη 1832-1900), με κυπριακές καταβολές, και, συγκεκριμένα, με βάση το εκτενές[2] ποίημά της «Ο ποιητής και το δάσος ή η τέχνη και η φύσις».[3]

Οι υποβλητικές ποιητικές εικόνες του ποιήματος δεν ανήκουν απλώς στο οπλοστάσιο των νεοκλασικιστικών διακοσμητικών περιγραφών αλλά, εμπεριέχοντας νέο σημασιολογικό-συμβολικό περιεχόμενο, συνιστούν δομικά μέρη του κειμένου, όπως άλλωστε το είχε προτείνει ο A. W. Schlegel για να υπερκερασθεί το πρόβλημα που ανέκυψε όταν οι ρομαντικοί ποιητές ερευνούσαν τρόπους να μετατρέψουν το οραματικό σε απτό και αναζητούσαν το ιδανικό μέσα στο πραγματικό.

Η Λεοντιάς, ακολουθώντας τις πολύ παλιότερες επιταγές των Wordsworth και Keats σχετικά με τη ροπή προς τον «φυσικό κόσμο» και τη νέα αντίληψη της φύσης, ενδιαφέρεται για την εσώτερη ουσία της και όχι για την εξωτερική της μορφή. Το

---

* Λουίζα Χριστοδουλίδου, Επίκουρη καθηγήτρια Νεοελληνικής Λογοτεχνίας-Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της Κύπρου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου (xristod@rhodes.aegean.gr).

[1] (*Ευσέβεια* 1862, 23).

[2] Η Λεοντιάς συνήθιζε να επιδίδεται στη συγγραφή μακροσκελών ποιημάτων.

[3] (Λεοντιάς 1883: 386-388, 393-394).

ρομαντικό κίνημα κατόρθωσε να προσδώσει στη Φύση οντολογική υπόσταση. Για τη Λεοντιάδα, η Φύση μεταποιείται και μεταρσιώνεται αποκτώντας «φωνή» και τέτοια υπόσταση, ώστε το ποιητικό υποκείμενο να διαλέγεται μαζί της, ενώ την προσωποποιεί και της προσδίδει πνευματικά χαρακτηριστικά.

Η ποιήτρια καταφεύγει συχνά στη Φύση για ανάπαυση, στοχασμό και περισυλλλογή. Το φυσικό περιβάλλον είναι γι' αυτήν ένας τόπος διαφυγής, ένας locus amoeunus. Συνεπώς, η έκδηλη ασκητική αφοσίωση της Λεοντιάδος στη φύση, θα μας επιτρέψει να διερευνήσουμε το μείζον ζήτημα της ποιητικής θεώρησης της φύσης και ειδικότερα των διπολικών σχέσεων: *Ανθρώπου- Φύσης* και *Τέχνης-Φύσης*.

Μία από τις δεσπόζουσες του ρομαντισμού είναι, ως γνωστόν, η απεικόνιση της ατίθασης και μαινόμενης φύσης. Η κωνσταντινουπολίτισσα ποιήτρια παραβιάζοντας και αντιβαίνοντας τον κανόνα και τη θεμελιώδη αρχή του ρομαντισμού, τον κοινό λογοτεχνικό τόπο, που θέλει τη φύση να έχει άγρια κυρίως μορφή, κακοτράχαλα τοπία, όγκους κυμάτων που αναταράσσουν ωκεανούς, βίαιες καταιγίδες και θύελλες, δεν τη θεωρεί απειλητική προς τον άνθρωπο. Το φυσικό περιβάλλον που ανακαλείται και απεικονίζεται στην ποίηση της Λεοντιάδος αποπνέει ηρεμία. Δίνει, με αυτό τον τρόπο, η ποιήτρια άλλες διαστάσεις στις ρομαντικές επιταγές και συνακόλουθα στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα, ανακαλώντας ειδυλλιακές γαλήνιες εικόνες, θεωρώντας τη Φύση πηγή πνευματικής απόλαυσης και ανάτασης, γεγονός που παραπέμπει στον αρκαδισμό του δέκατου όγδοου αιώνα, που αναδείκνυε ένα γαλήνιο και εύφορο τοπίο[4]. Προβάλλεται τοιουτοτρόπως και μία σταθερή πτυχή της ποιητικής της Λεοντιάδος[5] σχετικά με την ήπια αναπαράσταση της φύσης σε ένα ρομαντικής υφής ποίημα, γεγονός το οποίο συνιστά αδιαμφισβήτητα, κατά τη σολωμική διατύπωση, ένα «είδος μικτό, αλλά νόμιμο»[6], το οποίο νομιμοποιείται γραμματολογικά λόγω των λογοτεχνικών μεταβατικών περιόδων. Έτσι κι αλλιώς αμιγείς τυπολογίες δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν λόγω ιστορικών συγκυριών και συνθηκών. Η Λεοντιάς ζει στον Έξω Ελληνισμό και είναι κι αυτό μία αιτία που καθιστά δύσκολη την εκ του σύνεγγυς και άμεση παρακολούθηση και πρόσληψη των λογοτεχνικών δρώμενων της ελλαδικής μητρόπολης, γεγονός που την «υποχρεώνει» ή μάλλον την διευκολύνει να μην ακολουθεί το συρμό εφόσον πριν προλάβει να ολοκληρωθεί, να ωριμάσει, να

[4] (Sutherland 1948, 112)

[5] Βλ. ποιήματα: «Εἰς μίαν πεύκην (1866), «Ἄνθη. Εἰς κλάδον δάφνης» (1867), «Ὁ Ερημίτης τῆς Χάλκης» (1882), «Ἡ ἀνατολή καὶ ἡ δύσις τοῦ ἡλίου ἐν τῇ νήσω Χάλκῃ (Ωδή σαπφική εἰς τὴν νέαν στιχουργίαν)» (1883), «Αἱ ἐντυπώσεις μου ἐν τῇ ὡραίᾳ Ἀντιγόνῃ» (1898).

[6] Βλ. και (Ιλίνσκαγια, 22-27) και (Ιλίνσκαγια, 2008)

αφομοιωθεί και να ολοκληρωθεί μία φάση, έχει ξεκινήσει μία άλλη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανάμειξη ρευμάτων και κινημάτων. Ο συγκρητισμός αυτός οδηγεί συχνά σε μικτά σχήματα, με επιτυχή αποτελέσματα.

Παρόλη όμως τη νηνεμία που επικρατεί στη φύση, παραμένει το ζήτημα της ρομαντικής σύγκρουσης όχι όμως του εκλεκτού ατόμου με το εχθρικό περιβάλλον αλλά, τουναντίον, του πρωτογενούς φυσικού περιβάλλοντος με τον εχθρικό άνθρωπο, διπολικό σχήμα που παρεισφρέει έκδηλα στο ποίημα από το οποίο αφορμάται ένας ενδιαφέρων διάλογος, ανάμεσα στον Ποιητή και το Δάσος. Πρόκειται για μία σημαντική παράμετρο, η οποία διαφαίνεται και αναπτύσσεται μέσα από τις αποστροφές του Δάσους προς τον Ποιητή και αντίστροφα, με τις οποίες ενισχύεται και η αντίθεση *Τέχνης-Φύσης*, η οποία υποστηρίχθηκε με πάθος από την πλευρά των esthètes.[7] Ο Γ.Π. Σαββίδης επισημαίνει ότι «Η αντίθεση Φύσης και Τέχνης ήταν κοινός αισθητικός τόπος, ήδη από την εποχή του Κορνάρου: *"πολλές φορές η μαστοριά ενίκησε τη φύση" "κ'η τέχνη σ' έτοιο κάμωμα ενίκησε τη φύση"*»[8].
Ο Ποιητής δηλώνει ότι «*εἰσδύει» στο δάσος, εμφορούμενος «ἰδεῶν ὑψίστων κι' αἰσθημάτων·/[ἐδῶ], χωρὶς νὰ [τὸν] ὁδηγῇ ἡ ἀνθρωπίνη τέχνη,/κι' ἡ ἐπιστήμη τῶν θνητῶν στὸν νοῦν νὰ σπινθηρίζῃ*». Παράλληλα, εκφράζει την έγνοιά του για τη διατήρηση του φυσικού κάλλους και τη διαβεβαίωση ότι στέκεται αρωγός του, συμπάσχει και συνηγορεί σε ό, τι αφορά την προστασία του, αλλά δεν αποδέχεται απόλυτα ότι οι αιτιάσεις του Δάσους έχουν έρεισμα σε ό, τι αφορά τη μη αποδοχή της ανθρώπινης παρουσίας και επιχειρεί να τις αντικρούσει μερικώς. Πεποίθησή του είναι ότι η φύση εμψυχώνεται από τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου και ειδικά του καλλιτέχνη-ποιητή, με «*τ' ἀκοίμητον τοῦ ποιητοῦ [μου] ὄμμα*»[9], ενώ προβάλλεται από το Δάσος η ένθεη φύση του ποιητή: «τὸ ἔνθεόν σου ὄμμα», αλλά και από τον ίδιο τον Ποιητή: «ἔνθεον οἱ λόγοι σου μὲ κάμνουν». Ας σημειωθεί ότι το στοιχείο αυτοαναφορικότητας, το οποίο εμφιλοχωρεί στο ποίημα, με εντυπωσιακή συχνότητα, συνιστά πρώιμο στοιχείο νεωτερικότητας.

Ο Ποιητής αγιοποιεί τη φύση «*ἥτις ἐξῆλθε πάγκαλος τῶν θαυμαστῶν χειρῶν τοῦ [Θεοῦ]*» και απαριθμεί τις αρετές του δάσους από τις οποίες εμπνέεται: τις μυρωδιές

---

[7] (Αραμπατζίδου 2013, 339-417)
[8] (Σαββίδης 1993, 22).
[9] Ο Καβάφης θα το εκφράσει διαφορετικά έστω και αν τα συμφραζόμενα των στίχων του αλεξανδρινού υπαινίσσονται και άλλες κατευθύνσεις: «*Των ποιητών το βλέμμα είν' οξύτερον./Οικείος κήπος είν' η φύσις δι' αυτούς*» (Καβάφης 1877;-1923, 27-28).

και τα αρώματα, τους ήχους και τις μελωδίες, την αύρα, τη σιγή, τη γαλήνη, την αρμονία.

Το Δάσος, μετά από λεπτομερή και εξαντλητική ανάκριση στην οποίαν υποβάλλει τον Ποιητή, θα αποδεχθεί εν τέλει ως μόνον πιθανόν επισκέπτη του τον Ποιητή, με τον οποίον συνδιαλέγεται επί μακρόν, επιθυμώντας και προσδοκώντας μία σχέση αρμονικής συμβίωσης με τους ανθρώπους, αλλά υπό όρους. Ο Ποιητής συνέχεται από ευαισθησία και δείχνει έμπρακτα το σεβασμό του απέναντι στη φύση, συνεπώς είναι ο εκλεκτός του Δάσους μιας και είναι καμωμένος από άλλη στόφα:

«Ναὶ, φίλτατέ μου, δι' αὐτὸ σὲ ἀγαπῶ, σὲ θέλω
συχνὰ εἰς τὰς σκιώδεις μου νὰ ἔρχησαι ἀγκάλας
καὶ τὴν γαλήνην ἐν αὐταῖς τὴν θείαν νὰ εὑρίσκῃς.
Διότι μόνον ἐντὸς σοῦ τὸ πνεῦμα ζωῆς πνέει,
καὶ μόνος σὺ φερώνυμος τοῦ ποιητοῦ ὑπάρχεις».

Μία εμφανής περίπτωση μπωντλαιρικής διακειμενικότητας εντοπίζεται στους στίχους της Λεοντιάδος: «*ὡς ναὸν ἐγὼ τῆς ἁρμονίας*», «*ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς ἠρεμίας*»· και «*Ὦ! ἔνδον τούτου τοῦ ναοῦ τῆς θείας ἁρμονίας/εὑρίσκει ἡ καρδία μου τὴν ἱερὰν γαλήνην*». Οι εικόνες του δάσους ως ναού της Φύσης, του οποίου η αρμονία πρέπει να μείνει αδιατάρακτη από το βέβηλο χέρι της επιστήμης και να μείνει ανοιχτή μόνο στον λάτρη και τον μύστη, θυμίζουν το σονέτο «Correspondances»[10] του Baudelaire[11] (όπως και το «κρυμμένο»[12] ποίημα του Καβάφη «Αλληλουχία κατά τον Βωδελαίρον»[13] (1891) όπου, εν είδει εγκιβωτισμού, ενσωματώνεται μια ελεύθερη απόδοση στίχων του γάλλου συμβολιστή: το πρώτο είναι πολύ πιθανό να ήταν ήδη γνωστό στη γαλλομαθή Λεοντιάδα, αφού είχε δημοσιευτεί στα 1857 (β΄ διευρυμένη έκδ. 1861). Ο Καβάφης βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη ανάμεσα στα έτη 1882-1885 με την οικογένειά του και ενδέχεται να είχε υπόψιν του το ποίημα της Λεοντιάδος[14]. Είναι βέβαια μία τολμηρή υπόθεση εφόσον δεν είναι βεβαιωμένο αλλά ξέρουμε ότι ο Καβάφης ήταν φανατικός αναγνώστης και μπορεί να είχε προσέξει τον μπωντλαιρικό απόηχο στο εν λόγω

---

[10] *«La Nature est un temple où de vivants piliers/Laissent parfois sortir de confuses paroles»* (Baudelaire 1968, 46).

[11] Ο Γ. Π. Σαββίδης εμφατικά σημειώνει ότι το εν λόγω ποίημα συνιστά «θεμελιακό κείμενο του μυστικιστικού συμβολισμού» (^{3}2000, 145).

[12] Παρέμεινε ανέκδοτο μέχρι το 1966.

[13] «*Είναι ναός η Φύσις όπου ζωνταναί/ στήλαι συγκεχυμένας λέξεις κάποτε/ εκφέρουσιν.*» Κ. Π. Καβάφης, «Αλληλουχία κατά τον Βωδελαίρον», *ό.π.* Βλ. (Παντελοδήμος 1983, 1499-1505) και (Τσούτσουρα 1997, 337-364).

[14] Η Σαπφώ Λεοντιάς, πέραν του ότι ήταν διάσημη παιδαγωγός, θεωρείτο από αρκετούς καλή ποιήτρια για τα δεδομένα της εποχής της.

ποίημα, το οποίο είχε δημοσιευτεί στον κωνσταντινουπολίτικο *Ανατολικό Αστέρα*, το 1883.

Μέσα στην αντίληψη αυτή για τη Φύση, αλλά και ως συνέχεια του έντονου θρησκευτικού αισθήματος, που υποβοηθεί η επαφή του ανθρώπου με αυτήν σε κείμενα του ρομαντισμού, είναι εύλογο να αναμένονται από τη Λεοντιάδα και σαφείς αντιθετικιστικές διακηρύξεις. Έτσι, οι φυσικές επιστήμες υποβάλλονται στο ποίημα, με μια ανεπαίσθητη ειρωνεία, με τη φωνή του Δάσους/Φύσης, κάτω από αυστηρό έλεγχο, όπως και η δαρβινική θεωρία της εξέλιξης των ειδών, ήδη γνωστή και στην ελληνική γραμματεία την εποχή εκείνη από μελέτες και αντιδαρβινικά συγγράμματα[15]. Ο Κύπριος Βασίλης Μιχαηλίδης[16] θα δημοσιεύσει ποιήματά του με ανάλογο περιεχόμενο, όπως το ιδιωματικό «Μία επιστολή εις κυπριακήν διάλεκτον»[17] (1881).

Το ποίημα της Λεοντιάδος αφορά σε ένα διαλογικό ποίημα, ένα δοκίμιο, κατ' ουσίαν, εφόσον ο διάλογος Ποιητή και Δάσους αποτελεί το πρόσχημα για να εκθέσει η ποιήτρια τις αντίθετες απόψεις της για την *Καταγωγή των ειδών* (1859) και την *Καταγωγή του ανθρώπου* (1871) του Κάρολου Δαρβίνου. Είναι γνωστό το επιστημονικό και θετικιστικό πνεύμα που επικρατεί τον 19^{ο} αιώνα και είναι εμφανές ότι η Λεοντιάς δε διάκειται θετικά υπέρ της ανάπτυξης του εν λόγω διαλόγου. Οι επιστημολογικές αντιλήψεις και τα επιτεύγματα του 19^{ου} αιώνα που συντάσσονται με τον δαρβινισμό την απωθούν. Η ποιήτρια υπαινίσσεται την κατηγορηματικά αντίθετη άποψή της στη δαρβινική θεωρία περί κληρονομικότητας, αλλά και τον ισχυρισμό

---

[15] Πληθώρα ελληνόγλωσσων βιβλίων με δαρβινικό και αντιδαρβινικό περιεχόμενο συμπληρώνουν τη διεθνή βιβλιογραφία: «Σ. Μηλλιαράκης, W. Preyer, *Κάρολος Δάρβιν*. Μετάφρασις εκ του Γερμανικού, Αθήνα 1880· Μ.Μ και Ν. Μ., *Έλεγχος της κατά Δαρβίνον καταγωγής των ανθρώπων και των του Μακράκη διδασκαλιών,* Ερμούπολη, 1881· Ζήσιμος Τυπάλδος, *Η δίκη των πιθήκων*, Ερμούπολη, 1881 (σατιρικό κείμενο γραμμένο από 'καθηγητήν του εν Χίω Γυμνασίου'· φαίνεται πως είχε επιτυχία, αφού έκανε και δεύτερη έκδοση στη Λευκάδα το 1889). Δ. δε Χελδράιχ, Αλφόνσου Δεκανδόλ, *Σκέψεις περί Δαρβίν*. Εκ του Γαλλικού, Αθήνα, 1882· Κ. Λευκαδίτης, *Θεωρίαι των πανθεϊστών και δαρυοινιστών ολέθριαι εις την ανθρωπότητα*, Χαλκίδα 1884· Ιωάννης Σκαλτσούνης, *Θρησκεία και Επιστήμη. Μελέται…,* Τεργέστη 1884, και *Περί γενέσεως του ανθρώπου. Αρμονίαι χριστιανισμού και επιστήμης*, Αθήναι 1893,· Μ. Δ. Καλαποθάκης, *Η θεωρία της εξελίξεως υπό καθαρώς επιστημονικόν έλεγχον*', Αθήνα 1891· Φιλοποίμην Γ. Στεφανίδης, *Αι υποθέσεις του υλισμού και του δαρβινισμού και το Ελληνικόν Πανεπιστήμιον*, Αθήνα 1895.»

[16] Ο Γιώργος Κεχαγιόγλου κάνει ουσιαστικές αναφορές στα θέματα αυτά (2011, 33-41).

[17] Ας σημειωθεί ότι πρόκειται για το κατεξοχήν αντιδαρβινικό ποίημα του Β. Μιχαηλίδη: «*Είδες τους ίντα πράματα φιλοσοφούν τζαι βκάλλουν;/τζ' ακόμα που είσαι, φτωσέ, ν' ακούσεις ίντα ψάλλουν;!/Εβκάλαν μας πως είμαστον 'ποσπόρκα των πιθήκων,/καλά τζ' 'εν μας εβκάλασιν ζίζιρους των μερίκων!/Φίλε μου, γράφουν τζαι λαλούν, να μεν χαρώ το φως μου,/πως είμαστον δικολογιά μ' ούλα τα ζα του κόσμου!* […] *Τούτα 'βκήκαν 'πού τον μυαλόν ούλλα τζείν' του Δαρβίνου,/τζείν' η θυμάδα που 'βκηκεν 'πού τα μυαλά του τζείνου,/ήβρεν τους προκομμένους μας τζ' έμπην μες στα μυαλά τους/ τζ' έδωκέν τους στην τζεφαλήν τζ' άψαν τζαι τα δικά τους*». Ο Μιχαηλίδης ήταν θεοσεβούμενος παρόλη την άτακτη ζωή του (βλ. ποίημα «Εις την Εκκλησίαν»).

του Εμμμανουήλ Ροϊδη, ο οποίος υπαγορεύεται από τις δαρβινικές επιταγές: «Κατ' ουδέν επερίσσευσεν του κτήνους, και μεταξύ ημών και των προγόνων ημών πιθήκων, πλην της ουράς, ουδεμία άλλη υπάρχει ουσιώδης διαφορά».[18]

Οι παρακάτω στίχοι, δηλωτικοί της μη συμμόρφωσής της με τις επιστημονικές αιτιάσεις, την εγγράφουν στο στρατόπεδο της «αντιδραστικής γραμματείας», σε ό, τι αφορά τον δαρβινισμό και τους υπέρμαχούς του, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι επιδίδεται σε συστηματική κριτική στάση έναντι άλλων επιτευγμάτων της επιστήμης στο σύνολο του ευρεθέντος ποιητικού της έργου.

«Δάσος:
κι' ό μὲν ἐκ τούτων εἶναι[19]
περιφραδὴς φιλόσοφος, περὶ αὐτοῦ ὡς λέγουν,
κι' ἐδῶ στὴν ἠρεμείαν μου ἀγκάλην καταφεύγει,
κι' εἰς λαβυρίνθους σκέψεων τὸν λόγον του βυθίζων,
ζητεῖ ἐκεῖ τὸ ἀρχικὸν τῶν ὄντων Ὃν νὰ εὕρῃ,
οὐδὲ ἕν βλέμμα ἀξιῶν ὁ ἀγαθὸς ὑψίφρων
νὰ ρίψῃ ἐπὶ τούτων μου τῶν προσφιλῶν τεκνίων,
ὧν περ καὶ τὸ σμικρότατον εὐθὺς θὰ τῷ κηρύξῃ
τίς εἰς τὸ εἶναι ἤγαγε καὶ τοῦτο καὶ ἐκεῖνον.
[…]
Φυσιοδίφης ἕτερος, καθὼς τὸν ὀνομάζουν,
ὦ ἄνθρωπ', ἐδῶ ἔρχεται βαστάζων ἀνὰ χεῖρας
διόπτρας, μικροσκόπια, τριχοειδεῖς σωλῆνας,
ψαλίδας, ὡς τὰ λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι ἀκούω.
Καὶ ἄν μὲν εἶναι τις σοφὸς, σκληρὸς πλὴν ζωοτόμος
ἢ φυτοτόμος ἄσπλαγχνος, ζητῶν ν' ἀνακαλύψῃ
τοῦ τέττιγος, τοῦ μύρμηκος, τῆς σαύρας, τοῦ κανθάρου
τὰς σχέσεις πρὸς τὸν ἄνθρωπον τὸν λογικὸν, ὅν οὗτος
νομίζει τοῦ τετράχειρος ἀπόγονον πιθήκου.
Ὤ! τότε τὰ ταλαίπωρα ζωΰφιά μου ταῦτα
συλλέγει μετ' ἐπιμονῆς καὶ ζήλου παραδόξου
καὶ κάθηται νυχθήμερον αὐτὰ καταμελίζων,
καὶ τὰς ζωώδεις ἶνας των ζητῶν νὰ ἀποδείξῃ
τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος παραγωγοὺς δυνάμεις·
ἢ κατακόπτει τῶν φυτῶν τὰς ρίζας καὶ τὰ φύλλα,
καὶ θέλει ἀποτέλεσμα αὐτῶν νὰ παραστήσῃ
τὴν λογικὴν αὐτοῦ ψυχὴν, ἐκ τούτων τρεφομένην.
Ἐὰν δὲ τύχῃ ἀγαθὸς νὰ ᾖ βοτανολόγος,
ἢ ἀνθολόγος δεξιὸς κι' ἐρευνητὴς μετάλλων,
διὰ χειρὸς ἐπιμελοῦς τὰ βότανά μου δρέπει,

[18] (Ροϊδης 1871, 29).
[19] Στο ποίημα έχουν γίνει ορθογραφικές προσαρμογές, π.χ. στα εἶνε, ἦνε κτλ. ή στην απάλειιψη του εγκλιτικού τόνου στα περισπώμενα.

καὶ ἐξ αὐτῶν ἐνίοτε τῶν ἀνθρωπίνων νόσων
νέον ἀλεξιφάρμακον ζητεῖ ν' ἀνακαλύψῃ,
ἐὰν καὶ τὸν φιλάνθρωπον Ἀσκληπιὸν λατρεύῃ·
καὶ ὑπομένω δι' αὐτὸ νὰ μὲ ἀποχωρίζῃ
τῶν προσφιλῶν τεκνίων μου. Ὁ φιλανθὴς δ' ὁ ἄλλος
τὰ ἐκριζοῖ μικρὰ μικρὰ, ἢ σπόρους συναθροίζει,
ἵνα ἐντὸς τῶν κήπων του τὰ σπείρῃ, τὰ φυτεύσῃ
καὶ τὰ ποιήσῃ ἥμερα, ὡς λέγει, ἐξ ἀγρίων.
Ἐν ᾧ αὐτὸ μοὶ φαίνεται παράδοξον ὀλίγον·
διότι πῶς εἶν' δυνατὸν ἡ φύσις αὕτη πᾶσα,
ἥτις νοῦ εἶναι γέννημα παγκάλου καὶ πανσόφου,
νὰ εἶν' ἀγρία, καὶ αὐτὸς μὲ τὴν πτωχήν του τέχνην
καὶ μὲ τῆς ἐπιστήμης του τοὺς ἀσθενεῖς σπινθῆρας,
ὁ τάλας, λέγω, ἄνθρωπος νὰ τὴν ἐξημερώνῃ;
Ἐν ᾧ ἀξίαν δὲν ἔχει κι' ἡ τέχνη τ' οὐδεμίαν,
ἂν δὲν εἶν' ἀπομίμησις τῶν φυσικῶν μορφῶν μου,
κι' ἡ ὅλη ἐπιστήμη του δὲν εἶναι ἐπιστήμη,
ἂν δὲν εἶν' τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως καὶ νόμων
τελεία κατανόησις κι' ἀκριβεστάτη γνῶσις,
κι' ἂν τούτων δὲν εἶν' τήρησις ἡ ὅλη ἀρετή του;»

Το Δάσος σε μία αποστροφή του προς τον Ποιητή εκφράζοντας φόβους για την επιβίωσή του, απαριθμεί τους ειδικούς επιστήμονες, τους οποίους θεωρεί υπαίτιους για την επερχόμενη καταστροφή του. Έτσι, στο ποίημα παρελαύνουν: ο «σκληρός ζωοτόμος», ο «άσπλαγχνος φυτοτόμος», ο «γεωλόγος», ο «μεταλλειολόγος», ο «ερευνητής μετάλλων». Από την κριτική επιτίμηση, δε θα ξεφύγουν ούτε ο «αγαθός φυσιοδίφης», ούτε ο «ανθολόγος», ούτε ο «φιλανθής», αλλά ούτε και ο «βοτανολόγος». Η ποιήτρια υπαινίσσεται προφανώς τρανταχτά ονόματα της επιστήμης, όπως τους Charles Darwin (1809-1882), Charles Lyell (1759- 1875) και το έργο του *The principles of Geology* (1830- 1833), Ludvic Edward Buchner (1824-1899): Γερμανό υλιστή φιλόσοφο, Lamarark Jean Baptiste de Monet (1774-1829): Γάλλο φυσιοδίφη και πατέρα της Βιολογίας, Jacobus Moleschot (1822-1893): Ολλανδό φυσιολόγο και υλιστή φιλόσοφο, Karl Vogt (1817-1895): Γερμανό φυσιοδίφη[20], αμφισβητώντας όμως τόσο τη σοφία τους όσο και την επιστημοσύνη τους: «*μὲ τῆς ἐπιστήμης του τοὺς ἀσθενεῖς σπινθῆρας*», «*Ἐν ᾧ ἀξίαν δὲν ἔχει κι' ἡ τέχνη τ' οὐδεμίαν*», «*κι' ἡ ὅλη ἐπιστήμη του δὲν εἶναι ἐπιστήμη/ ἂν δὲν εἶν ν' τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως καὶ νόμων/ τελεία κατανόησις κι' ἀκριβεστάτη γνῶσις*».

Ως λογία, εξαιρετικά μορφωμένη και σκεπτόμενο άτομο, η Λεοντιάς διαθέτει ευρυμάθεια ενώ οι κεραίες της είναι διαρκώς τεντωμένες και, ως εκ τούτου, η

[20] Βλ. εμπεριστατωμένα άρθρα της Εύης Βογιατζάκη (2007, 47-71) και (2009, 755-764).

φιλοπεριέργεια αποτελεί ίδιον του χαρακτήρα της. Είναι γνωστό ότι ενημερώνεται για τα πάντα και έχει άποψη. Εκτός από την πληθώρα συγγραμμάτων/μονογραφιών δαρβινικού και αντιδαρβινικού περιεχομένου, τη διάσημη διαμάχη Ροϊδη και Βλάχου που αναμφίβολα είχε υπόψιν της η Λεοντιάς, δημοσιεύεται αφενός, το 1876, η μελέτη του Σπύρου Σούγκρα, υφηγητή της θεολογίας: «Η νεοτάτη του υλισμού φάσις, ήτοι ο δαρουϊνισμός και το ανυπόστατον αυτού», αφετέρου, το περιοδικό *Ανάπλασις* γίνεται ο υπέρμαχος του αντιδαρβινισμού από τη θεολογική ματιά, με αντίπαλον δέος το περιοδικό *Προμηθεύς*[21], που φιλοξενεί το δαρβινικό λόγο από την επιστημονική άποψη. Ας σημειωθεί ότι η Λεοντιάς ήταν τακτική συνεργάτις της *Ανάπλασης* όπου είχε δημοσιεύσει δέκα ποιήματά της, θεολογικών καταβολών. Ένα από τα ποιήματα αυτά, που αναφέρεται επίσης στο επίμαχο θέμα και άπτεται της προβληματικής μας, είναι και «Το πνεύμα των χρόνων τούτων»[22] (1892) -δηλωτικός ο τίτλος- δημοσιευμένο στην εφημερίδα *Ανάπλασις*, εννέα χρόνια μετά τη δημοσίευση του ποιήματος που μας απασχολεί σήμερα. Η έρευνά μας που είναι σε εξέλιξη[23], ίσως φέρει στο φως και άλλα ποιήματα με συναφές ή παρεμφερές περιεχόμενο.

Η θρησκεία και η επιστήμη αντιμάχονται, όμως ο διάλογος της θρησκευόμενης Λεοντιάδος με τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης, η οποία ομολογουμένως προκάλεσε μεγάλη ταραχή τον 19^{ο} αιώνα, δε διέπεται από επιστημολογική χροιά αλλά από θεολογική και φιλοσοφική. Έτσι, «*Το πνεύμα των χρόνων τούτων*», γραμμένο με την ίδια λογική που είναι γραμμένο και το έτερον ποίημα, υποστηρίζει ότι «τὸ φημισμένον πνεῦμα», από το οποίο εμφορείται ο 19^{ος} αιώνας, στο όνομα της προόδου, είναι «ύληγενὲς», «*διαδίδει τὴν ὀσμὴν τῆς χωματώδους ὕλης*», είναι «φῶς πλάνον» και «*τὸ γεννᾷ ὑλόφρων φαντασία/ κι' ἐγωϊσμὸς ἀντίθεος, ὃς προτιμᾷ Θεόν του/ τὴν ὕλην κι' ἐν παράφρονος δεινῇ ἀναισθησίᾳ/ τὸν πίθηκον ἁβρύνεται νὰ ἔχῃ πρόγονόν του!*»

Η Λεοντιάς δεν αποδέχεται τις δαρβινικές θεωρίες του μεταμορφισμού, ούτε το circulus του Zola, ούτε το νόμο της αλληλεξάρτησης των φαινομένων και της φυσικής επιλογής. Δε συντάσσεται με τη θεωρία της «κοινής καταγωγής και της

[21] Αναφέρεται και από την Τζίνα Πολίτη στο άρθρο της: «Δαρβινικό κείμενο και η *Φόνισσα* του Παπαδιαμάντη (πρόταση ανάγνωσης)» (1995, 255).
[22] (Λεοντιάς, 1482)
[23] Μέχρι τώρα η έρευνά μας σε εφημερίδες και περιοδικά του 19^{ου} αιώνα μας απέδωσε γύρω στα 171 ποιήματα της Σαπφούς Λεοντιάδος, τα οποία πρόκειται να εκδόσουμε.

όμοιας σύστασης»[24] με τους πιθήκους και αρνείται κατηγορηματικά «εἰς τῶν κτηνῶν τὸν ἄλογον νὰ συνταχθῶμεν βίον!», πρεσβεύουσα «τὸ κατ' εἰκόνα πλάσμα».

Βιβλιογραφία

Αραμπατζίδου, Λένα: «Η αντιπαράθεση Τέχνης-Φύσης: διακύβευμα ποιητικής», *Το διακείμενο του αισθητισμού στην ποιητική του Καβάφη,* Θεσσαλονίκη, Αδελφοί Κυριακίδη, 2013: 339-417.

Baudelaire, Charles: «Correspondances», *Les Fleurs du Mal* Œuvres complètes (Préface, présentation et notes de Marcel A. Ruff), Paris, Edition du Seuil, 1968: 46.

Βογιατζάκη, Εύη: «Ο Εμμανουήλ Ροϊδης και η μεταφορά της επιστήμης». *Σύγκριση* 18 (2007): 47-71.

Βογιατζάκη, Εύη: «Δαρβινικό και θετικιστικό πνεύμα στις ιστορίες ζώων του Εμμανουήλ Ροΐδη». Στο E. Close, G. Couvalis, G. Frazis, M. Palaktsoglou, and M. Tsianikas (eds.), *Greek Research in Australia: Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies*, Adelaide: Flinders University Department of Languages - Modern Greek 2009: 755-764.

Δαρβίνος Κάρολος: *Η καταγωγή του ανθρώπου*, τ. 1, Αθήνα: Αναγνωστίδης, χχ: 177.

Ανώνυμο: *Ευσέβεια* 23, Σμύρνη (05.01.1862).

Ιλίνσκαγια, Σόνια: «'Είδος μικκτό αλλά νόμιμο'. Μερικές παρατηρήσεις». *Θέματα Λογοτεχνίας* 13 (1999-2000): 22-27.

Ιλίνσκαγια, Σόνια: *Στην τροχιά του Ρομαντισμού.* Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 2008.

Καβάφης, Κωνσταντίνος: «Αλληλουχία κατά τον Βωδελαίρον», *Κρυμμένα ποιήματα.* 1877;-1923. Αθήνα: Ίκαρος [3]2000: 27-28.

Κεχαγιόγλου, Γιώργος: «Επιστήμη και τεχνολογία ως θέματα στη νεότερη κυπριακή ποίηση: Το "σατιρικό" και "διαφημιστικό" παράδειγμα του Βασίλη Μιχαηλίδη». *ΕΕΦΣΠΘ* 11 (2004-2008): 7-19 [=Κ. Νικολαΐδης (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης,* Λευκωσία, ΠΥΥΠΠ, 2011: 33-41.

Λεοντιάς, Σαπφώ: «Ο ποιητής και το δάσος ή η τέχνη και η φύσις». *Ανατολικός Αστήρ* (Κωνσταντινουπόλεως) 49-50 (1883): 386-388, 393-394.

Λεοντιάς, Σαπφώ: «Το πνεύμα των χρόνων τούτων». *Ανάπλασις* 105 (1892): 1482.

Δ. Παντελοδήμος, «Ο Καβάφης μεταφράζει και ερμηνεύει τον Baudelaire». *Νέα Εστία* 114 (1983): 1499-1505.

Πολίτη, Τζίνα: «Δαρβινικό κείμενο και η *Φόνισσα* του Παπαδιαμάντη (πρόταση ανάγνωσης)», *Πόρφυρας* 67-68 [=*Πρακτικά Α΄Διεθνούς Συνεδρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας. Σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες*], Αθήνα: Δόμος: 253-269 [=*Συνομιλώντας με τα κείμενα*], Αθήνα: Άγρα 1995: 155-181.

Ροϊδης, Εμμανουήλ: *Άγγελου Βλάχου κωμωδίαι*, *Άπαντα* τ. Β΄, 1871: 28-52.

Σαββίδης, Γ.Π.: «Φύση και τέχνη», *Βασικά θέματα της ποίησης του Καβάφη*. Αθήνα: Ίκαρος 1993: 17-38.

Σαββίδης, Γ.Π.: «Σημειώσεις του επιμελητή», Κωνσταντίνος Καβάφης *Κρυμμένα ποιήματα* 1877;-1923 (φιλολ. επιμ. Γ. Π. Σαββίδης), Αθήνα, Ίκαρος, 1993, [3]2000: 144-146.

Sutherland, J: *A preface to Eighteenth Century Poetry*, Oxford, Clarendon Press 1948.

Τσούτσουρα, Μαρία: «"Αλληλουχία κατά τον Βωδελαίρον". Ένα κρίσιμο κείμενο του Καβάφη». *Εποπτεία* 6 (1993): 77-94 [=*Μετάφραση και ερμηνευτική*, Αθήνα: Έψιλον, 1997: 337-364].

[24] (Δαρβίνος χ.χ., 177).

Παράρτημα

Η Σαπφώ Λεοντιάς (1832-1900), με κυπριακή καταγωγή, γεννήθηκε και πέθανε στην Κωνσταντινούπολη. Ήταν κόρη του σημαντικού δασκάλου Λεόντιου Κληρίδη και αδελφή της Αιμιλίας Κτενά-Λεοντιάδος, με την οποίαν εξέδιδε το γυναικείο περιοδικό *Ευρυδίκη*. Η Λεοντιάς άκμασε από τα μέσα μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, «πάντοτε διδάσκουσα, διευθύνουσα, μελετώσα, γράφουσα». Έδρασε σε σημαντικούς τομείς: Τύπος, Εκπαίδευση, Γράμματα. Συνεργάστηκε με την Καλλιρρόη Παρρέν στην *Εφημερίδα των Κυριών*. Σημαντικότατη παιδαγωγός-σκαπανέας του 19ου αιώνα, πολύγλωσση, εξαιρετικά μορφωμένη. Πολύπλευρη προσωπικότητα, διανοούμενη, ποιήτρια, πολυγραφότατη, αφού πέραν της ποίησης, είχε επιδοθεί στη συγγραφή και μετάφραση πληθώρας παιδαγωγικών εγχειριδίων, ιστορικών διηγημάτων και θεατρικών έργων. Μεταξύ των έργων που έγραψε ήταν : *Παραστάσεις δραματικαί αρμόδιαι εις Παρθεναγωγεία ή Συνέδριον των Ηπείρων και συνδιάλεξις του χορού των Μουσών, Χρηστομάθεια κορασιακή, Διδασκαλία των συνθέσεων κατά μαθήματα μετά παραδειγμάτων και οδηγιών, Ο ανήρ και η γυνή. Διαλέξεις τρεις. Πέντε ποιήματα* κ.ά. Ένα από τα σημαντικά έργα που μετέφρασε ήταν η *Εσθήρ* του Ρακίνα. Πολλά από τα έργα της είτε λανθάνουν είτε δεν εκδόθηκαν, παρόλο που η έκδοσή τους είχε εξαγγελθεί. Η συμβολή της στην εκπαίδευση των κορασίων ήταν ανεκτίμητη. Διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο, ώστε και τα κορίτσια να έχουν δικαίωμα στη μόρφωση. Κατόρθωσε να εγκαθιδρύσει νέες ιδέες, πολύ προχωρημένες, για την εποχή που μιλάμε και απόψεις, με τις οποίες ξεχώρισε. Ο έμφυλος χαρακτήρας του λόγου της -έστω και ήπιος- μέσα από την αρθογραφία της, μέσω της οποίας επιδίωξε να ανασυγκροτήσει και να στηρίξει τη θήλεια εκπαίδευση και να διαμορφώσει τη γυναικεία ταυτότητα, την οδήγησε σε σύγκρουση με άνδρες λογίους της εποχής της, μέσω του Τύπου. Οι πρωτοπόρες και αποτελεσματικές μέθοδοι που εφάρμοζε στη διδασκαλία την έκαναν περιζήτητη. Υπήρξε διευθύντρια του Παρθεναγωγείου της Σάμου (1855-1858), του *Παρθεναγωγείου Αρώνη* στη Σμύρνη (1858-1861), διευθύντρια και ιδρύτρια παρθεναγωγείων στη Σάμο (1861- 1863), διευθύντρια στο *Παρθεναγωγείο της Αγίας Φωτεινής,* στη Σμύρνη (1863-1877), διευθύντρια στο Παρθεναγωγείο *Παλλάς* (1877-1886), στην Κωνσταντινούπολη και ξανά στο *Παρθεναγωγείο της Αγίας Φωτεινής* στη Σμύρνη (1887 έως το 1891) απ' όπου παραιτήθηκε, για λόγους υγείας.

Πραγματοποίησε δύο ταξίδια στην Αθήνα (1860) και (1883), όπου συναντήθηκε με λόγιες της εποχής της, επισκέφθηκε την Ακρόπολη και το Πανεπιστήμιο, όπου την υποδέχθηκε ο Μιστριώτης, πλέκοντάς της το εγκώμιο, αλλά και τις φυλακές Μενδρεσέ. Επισκέφθηκε το Παρίσι (1881) και άλλες ευρωπαϊκές πόλεις. Υπήρξε μέλος πολλών συλλόγων και σωματείων, με ενεργή δράση. Μαζί με την Καλλιόπη Κεχαγιά υπήρξαν οι μοναδικές γυναίκες που έδωσαν διαλέξεις στον Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως. Δεν έπαψε στιγμή, μέχρι το θάνατό της, να γράφει και να αγωνίζεται για την ισότητα των φύλων στην εκπαίδευση και την αναμόρφωση της κορασιακής εκπαίδευσης, κυρίως στον Έξω Ελληνισμό και υπήρξε, κατά κάποιο τρόπο, μία ηγέτις, γεγονός που την κατατάσσει στην ελίτ της εποχής της, αφού απετέλεσε πρότυπο και ήταν σημείο αναφοράς σε πολλούς τομείς. Ομολογουμένως, άφησε τη σφραγίδα της ποικιλοτρόπως γι' αυτό και χαρακτηρίστηκε «μεγάλη πολίτις του έθνους». Σύμφωνα με την Καλλιρόη Παρρέν, «υπήρξεν, αναντιρρήτως, η σοφωτέρα και πολυμαθεστέρα μεταξύ όλων των παιδαγωγών του αιώνος τούτου».